

Η SUPERBIA ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΥ

Ὁ Σαλλούστιος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους Ρωμαίους ἱστορικούς, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἱστορικῆς του σκέψης ὅτι ἐπιδιώκει μέσα ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση γεγονότων τῆς πρόσφατης σ' αὐτὸν ρωμαϊκῆς ἱστορίας νὰ κάνει, μετὰξὺ ἄλλων, μιὰ σκιαγράφηση τῆς κοινωνικοπολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἠθικῆς στάθμης τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζει τὰ γεγονότα βασίζεται σὲ μιὰ προκατασκευασμένη "φιλοσοφία" τῆς ἱστορίας, τῆς ὁποίας θεμελιώδης ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀξιολόγηση τῶν συμβάντων μὲ ἠθικὰ κυρίως κριτήρια¹. Ἡ ἔμφασή του ἐστιάζεται σὲ μιὰ σειρὰ ἀξιών καὶ ἰδανικῶν ποὺ παλαιότερα ἐνέπνεαν τὸ ρωμαϊκὸ λαό, στὴν πλειονότητά τους ὅμως μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἀπαξιώθηκαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκληθεῖ σήψη καὶ διαφθορὰ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κράτους, παρότι ἡ Ρώμη, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας (146 π.Χ.), εἶχε γίνῃ ἡ κυρίαρχη δύναμη στὴν οἰκουμένη.

Εἰδικότερα ὁ Σαλλούστιος τονίζει τὴν ὑπαρξὴ κάποιων σημαντικῶν ἀρετῶν στὸ χαρακτῆρα τῶν Ρωμαίων τὰ παλαιότερα χρόνια, τὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὀνομάζει *bonae artes*²: *fides*, *probitas*, *industria*, *labor*, *aequitas*, *continentia*, *abstinentia*, *pudor*. Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὅμως οἱ *bonae artes* ἄρχισαν νὰ χάνουν τὴν αἴγλη τους καὶ στὴ θέση τους ἀναπτύχθηκαν κάποιες κακὲς συνήθειες, οἱ λεγόμενες *malae artes*: *desidia*, *superbia*, *lubido*, *largitio*, *audacia*, *ambitio*, *avaritia*, *luxuria*. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν *malae artes* εἶναι ἡ ἔλλειψη τοῦ μέτρου, ἡ ὑπερβολὴ σὲ κάποια ἐκφάνση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀν-

1. Δ. Ε. Κουτρούμπας, *Γαῖον Σαλλουστίου Κρίσπου, Ἡ Συνομοσία τοῦ Κατιλίνα, Εἰσαγωγή-Κείμενο-Μετάφραση-Σχόλια-Λεξικὸ κυρίων ὀνομάτων*, Ἀθῆναι 1987, σ. 22.

2. Ὁ Κικέρων καὶ ἄλλοι τὶς ὀνομάζουν *virtutes*, ἀλλὰ ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς πουθενὰ δὲ χρησιμοποιοῖ τὴ λέξιν *virtus* στὸν πληθυντικὸ καὶ ἡ χρῆσις τῶν ὄρων *bonae/malae artes* φαίνεται νὰ εἶναι δική του καινοτομία, τὴν ὁποία υἱοθέτησε καὶ ὁ Τάκιτος. Μάλιστα ἡ χρῆσις τῆς λ. *ars* δὲν εἶναι τυχαία, καθὼς συνδέεται κατὰ κύριο λόγον μὲ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι μὲ τὸ μυαλό του. Βλ. σχετικὰ D. C. Earl, *The political thought of Sallust*, Cambridge 1961, σσ. 11-12, καὶ T. F. Scanlon, *The influence of Thucydides on Sallust* (*Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften*, N.F., Reihe 2, Bd. 70), Heidelberg 1980, σ. 55.

θρώπου. Σὲ μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔννοιες μάλιστα, τὴ *superbia*, ἡ ὑπερβολὴ εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως (< *super*).

Superbia εἶναι ἡ ἀλαζονεία, ἡ ἔπαρση, ἡ ὑπεροψία, ἡ μεγάλη ἰδέα ποὺ ἔχει κάποιος γιὰ τὸν ἑαυτό του³. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα αὐτὴ ἡ συμπεριφορὰ θεωρεῖται κατακριτέα καὶ ὅταν μάλιστα φθάνει στὰ ὅρια τῆς ὑβρεως, τιμωρεῖται αὐστηρά. Γι' αὐτὸ τὰ μυθολογικὰ παραδείγματα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν συνιστοῦν ἰδιαίτερα τὴ μετριοφροσύνη καὶ τὴν ἀποφυγὴ ἀκροτήτων· ὁ ἄνθρωπος ποὺ συνειδητοποιεῖ τὴν προσωπικὴ του ἀδυναμία δὲν πρέπει νὰ συμπεριφέρεται στὸ συνάνθρωπό του μὲ ἔπαρση καὶ δεσποτισμό⁴.

Ἀνάλογες ἀντιλήψεις ὑπάρχουν σὲ ἀρκετοὺς συγγραφεῖς τῶν τελευταίων ἀρχαίων καὶ τῶν πρώιμων κλασικῶν χρόνων (Σόλων, Αἰσχύλο, Ἡρόδοτο), οἱ ὁποῖοι θεωροῦν πὼς ἡ ἐπιτυχία παράγει τὸν κόρον, αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του γεννᾷ τὴν ὑβριν, δηλαδὴ τὴν ἀλαζονεία στὰ λόγια, στὶς πράξεις ἢ ἀκόμη καὶ στὴ σκέψη, συνέπεια τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἄτη, ποὺ στέλνεται ὡς τιμωρὸς ἀπὸ τὸ Δία⁵.

Γιὰ τὸ Θουκυδίδη, πάντως, δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ δύναμη ποὺ δρᾷ ἀλλὰ γιὰ μιὰ ψυχολογικὴ διαδικασία. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι διαθέτουν δύναμη, παραγνωρίζουν τὶς δυνατότητές τους καὶ ἐμπιστεύονται τὸν ἑαυτό τους ὑπερβολικά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγοῦνται στὴν καταστροφὴ⁶. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ J. H. Finley⁷, "θὰ ἦταν λάθος νὰ πιστεύουμε ὅτι, ὅταν ὁ Θουκυδίδης παρουσιάζει τοὺς Ἀθηναίους νὰ ὀδηγοῦνται ἀπὸ σφάλμα στὴν ὑπέρμετρη αὐτοπεποιθήση καὶ στὴν τελικὴ καταστροφὴ, προβάλλει ἀπλῶς τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴν τραγωδία παλιὰ διαδικασία τῆς θεϊκῆς ἀναπόδοσης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ὕβρις, δηλαδὴ ἡ ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ, ἡ ὑπέρβαση τοῦ ἀνθρώπινου μέτρου καταλήγει στὴν ἄτην, τὴν καταστροφὴ. Γιατὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκει ἐφαρμογὴ τὸ συμπέρασμα ποὺ βγάλαμε προηγουμένως, ὅτι δηλαδὴ οἱ εὐρύτερες κοινωνικὲς δυνάμεις ποὺ εἶδε ὁ Θουκυδίδης νὰ ἐκδηλώνονται στὴν ἐποχὴ του καὶ πίστεψε ὅτι θὰ ἐπαναλαμβάνονταν στὸ μέλλον, παίρνουν στὴν Ἰστορίᾳ τὴ θέση ποὺ ἔχουν οἱ θεοὶ στὴν τραγωδίᾳ".

Περὶ τοῦ ἀνάλογου εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Σαλλουστίου γιὰ τὴ *superbia*⁸, τὴν

3. Ἡ λέξη μὲ τὴ θετικὴ τῆς σημασία, δηλαδὴ ὡς "ὑπερηφάνεια, ὑψηλοφροσύνη", ἀπαντᾷ σπάνια μόνο στὴν ποίηση καὶ στὴ μετακλασικὴ πεζογραφία. Βλ. τὸ σχετικὸ λῆμμα στὸ λεξικὸ τῶν C. T. Lewis - C. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879 (ἀνατ. 1991).

4. B. Snell, *Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πνεύματος. Ἑλληνικὲς ρίζες τῆς ἐυρωπαϊκῆς σκέψης* (μετάφρ. Δ. Ι. Ἰακώβ), Ἀθήνα 1984², σ. 337.

5. Σόλ. 5 D, 9-10: *τίκτει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολλὸς ὄλβος ἐπιταί / ἀνθρώποις ὁποῖοι μὴ νόος ἄρτιος ἦ*. Γιὰ περισσότερα βλ. E. R. Dodds, *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Παράλογο*, (μετάφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης), Ἀθήνα 1996², σ. 39, καὶ Snell, ὁ.π., σσ. 209-216.

6. Snell, ὁ.π., σ. 216.

7. *Θουκυδίδης* (μετάφρ. Τ. Κουκουλιός), Ἀθήνα 1997⁴, σ. 328.

8. Στὸ ἔργο τοῦ Σαλλουστίου οἱ λέξεις *superbia* καὶ *superbus* ἀπαντοῦν συνολικὰ τριᾶ-

ὅποια δὲ φαίνεται νὰ συσχετίζει, τουλάχιστον ἄμεσα, μὲ κανενὸς εἶδους τιμωρία, ὡστόσο τὴ συγκαταλέγει στὶς *malae artes*, ἀντιδιαστέλλοντάς τὴν μὲ μία *bona ars*, τὴν *aequitas*⁹: *pro continentia et aequitate libido atque superbia invasere* (Cat. 2, 5). Μάλιστα ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲ συμπεριφέρεται ἀλαζονικὰ χαρακτηρίζεται *modicus* (Iug. 85, 1).

Ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς συσχετίζει τὴν ὑπαρξὴ τῆς *superbia* μὲ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ εἶχε γιὰ τὴ Ρώμῃ ἡ καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνος (146 π.Χ.), θεωρώντας πὺς ἀπὸ τότε ποὺ ἐξέλιπε ὁ *metus hostilis*, *ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere* (Iug. 41, 3). Ἡ ἀλαζονεία εἶναι λοιπὸν συνέπεια τῆς εὐημερίας¹⁰ ἀλλὰ καὶ τῆς *avaritia*, τῆς *cupido pecuniae*, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες αἰτίες τῆς ἠθικῆς σήψεως τῆς Ρώμης¹¹: *avaritia fidem, probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit* (Cat. 10, 4). Εἰδικὰ γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ νεολαία, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ πλοῦτου εἶχε ὡς ἀναπόφευκτη συνέπεια τὴ διεΐσδυση στὴ συμπεριφορὰ τῆς τῆς πολυτέλειας, τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς ἀλαζονείας: *igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere* (Cat. 12, 2)¹².

Ἐπιπλέον ὁ Σαλλούστιος συνδέει τὴν *superbia* μὲ τὴν *crudelitas*¹³, τὴν

ντα μία φορὲς (ἔνδεκα στὸν Κατιλίνα, δεκαπέντε στὸν Ἰουγούρθα, μία στὶς Ἱστορίες καὶ τέσσερις στὶς Ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Καίσαρα). Μὲ τὴν ἴδια σημασία ἀπαντοῦν καὶ οἱ λέξεις *insolens*, *insolentia* καὶ *insolesco* ἄλλες ἑπτὰ φορὲς. Στὸ ἐξῆς οἱ παραπομπὲς σὲ χωρία τοῦ Σαλλούστιου γίνονται ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἐκδόσεις τοῦ A. Kurfess: C. Sallusti Crispi Catilina, Iugurtha, Fragmenta ampliora, Leipzig 1957³ (ἀνατ. Stuttgart und Leipzig 1991), καὶ Appendix Sallustiana, fasc. I, Epistulae ad Caesarem senem de re publica, Leipzig 1962⁶, fasc. II, In Ciceronem et invicem Invektivae, Leipzig 1962⁴. Μερικὰ μόνο ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς Ἱστορίες, ποὺ δὲν περιέχονται στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Kurfess, εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ τὸν B. Maurenbrecher, C. Sallusti Crispi, Historiarum reliquia, fasc. I, Prolegomena, fasc. II, Fragmenta, Leipzig 1891-3 (ἀνατ. Stuttgart 1967). Πρὸς ἀποφυγὴ συγχύσεων δῖπλα στοὺς ἀριθμοὺς τῶν συγκεκριμένων ἀποσπασμάτων ὑπάρχει ἡ συντομογραφία M (Maurenbrecher).

9. Δὲν εἶναι τυχαία ἡ ἐπιλογὴ τῆς συγκεκριμένης λέξεως, καθὼς σχετίζεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος, ἐνῶ ἡ *iustitia* ὑπακούει μόνο σὲ ὀτιδήποτε εἶναι νομικὰ σωστὸ (Cic. De orat. 1, 240). Βλ. σχετικὰ Earl, ὁ.π., σ. 12.

10. Πβ. Iug. 40, 5.

11. Πβ. Cat. 10, 3: *primo pecuniae, deinde imperi cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere*.

12. Ἡ ἄποψη τοῦ W. Schur, Sallust als Historiker, Stuttgart 1934, σ. 27, ὅτι ἡ λέξις *iuventus* ἀναφέρεται μόνο στοὺς *nobiles*, εἶναι λαθασμένη, καθὼς σχετικὴ νύξη δὲν ὑπάρχει στὰ συμφραζόμενα. Βλ. καὶ P. McGushin, C. Sallustius Crispus, Bellum Catilinae, A Commentary (Mnemosyne, suppl. 45), Leiden 1977, σσ. 99-100.

13. Cat. 10, 4· 19, 4· 51, 14· Iug. 30, 3.

*invidia*¹⁴, τὴν *ignavia*¹⁵, τὴ *socordia*¹⁶, τὴ *lubido*¹⁷ καὶ τὴ *lascivia*¹⁸. Τὴ θεωρεῖ ὡς κατ' ἐξοχὴν *commune nobilitatis malum* (*Iug.* 64, 1), υἱοθετώντας ἔτσι μιὰ εὐρέως διαδεδομένη ἀντίληψη σὲ ὀρισμένα κοινωνικὰ στρώματα τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρκετοὺς Ρωμαίους συγγραφεῖς, ἀποδιδόμενη κυρίως στὸ αἶσθημα ἀνωτερότητας καὶ ἀπομάκρυνσης τῆς *nobilitas* ἀπὸ τίς ἄλλες κοινωνικὲς τάξεις¹⁹. Μάλιστα ὁ ἱστορικός, δικαιολογώντας τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὴ συγγραφή τοῦ Ἰουγουρθικοῦ πολέμου, ἀναφέρει ὡς δεύτερο βασικὸ λόγο τὸ γεγονὸς ὅτι *tunc primum superbiae nobilitatis obviam itum est* (*Iug.* 5, 1). Ἐννοεῖ φυσικὰ κυρίως τὴν ἐκλογὴ ἑνὸς *homo novus*, τοῦ Γαίου Μαρίου, στὸ ὑπατικὸ ἀξίωμα παρὰ τὴν ἀντίθετη θέληση τῶν *nobiles*, ποὺ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἐκπροσωποῦνταν ἀπὸ ἕνα ἐπιφανὲς στέλεχός τους, τὸ Μέτελλο, καὶ δευτερευόντως τὴν ψήφιση ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ δημάρχου Γαίου Μαμιλίου Λιμητανοῦ, τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ στρεφόταν κατὰ τῆς *nobilitas*²⁰.

Ἀναφορὰ στὴ *superbia* τῆς *nobilitas* γίνεται καὶ στὸν *Κατιλίνα*, ὅπου ὁ ἱστορικός ἐπισημαίνει ὅτι οἱ εὐγενεῖς, μπροστὰ στὸν κίνδυνο ἀπὸ τὴ συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα, παραμέρισαν τὸ φθόνο καὶ τὴν ἀλαζονεία τους καὶ ἔδωσαν τὸ ὑπατικὸ ἀξίωμα σὲ ἕνα *homo novus*, τὸν Κικέρωνα²¹. Ἀλλὰ καὶ στὴ δεύτερη Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν *Καίσαρα* γίνεται συχνὴ μνεία στὴ *superbia* τῶν *nobiles*²², ὅπου μάλιστα τοιῖζεται ὅτι τὰ παλιὰ χρόνια *neque divitiis aut superbia sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat* (2, 5, 3). Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀντίληψη ποὺ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ Μάριο: *ex virtute nobilitas coepit* (*Iug.* 85, 17). Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ *nobilitas* παλιὰ θεμελιωνόταν στὴ *virtus*, στὰ *egregia facinora* καὶ στὴν *gloria* τοῦ κάθε ἀτόμου. Ὅμως οἱ *nobiles* στὰ μεταγενέστερα χρόνια ἄρχισαν νὰ στηρίζουν τὴν εὐγένειά τους στὸ *genus*, πράγμα ποὺ εἶναι ἐσφαλμένο κατὰ τοὺς *populares*, γιὰτὶ ἡ *virtus* δὲν κληρονομεῖται

14. *Cat.* 23, 6.

15. *Iug.* 85, 1· *Ep.* 2, 10, 9.

16. *Iug.* 100, 1· *Ep.* 2, 10, 9.

17. *Cat.* 2, 5.

18. *Iug.* 41, 3.

19. Βλ. J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la république*, Paris 1963, σ. 439. Πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι στὴ *nobilitas* ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Γράκχων περιλαμβάνονταν μόνο ἐκεῖνες οἱ οἰκογένειες τῶν ὁποίων ἕνα τουλάχιστον μέλος κατὰ τὸ παρελθὸν ἢ τὸ παρὸν εἶχε καταλάβει τὸ ὑπατικὸ ἀξίωμα. Βλ. σχετικὰ A. Afzelius, «Zur Definition der römischen Nobilität vor der Zeit Ciceros», *C&M* 7 (1945), σσ. 198-200, M. Gelzer, *The Roman Nobility* (translated with an introduction by R. Seager), Oxford 1969, σσ. 52-53, καὶ G. Alföldy, *Ἱστορία τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας* (μετάφρ. Α. Χανιώτης), Ἀθήνα 1992², σ. 72.

20. *Iug.* 40.

21. *Cat.* 23, 6.

22. *Ep.* 2, 3, 6· 2, 10, 9· 2, 11, 6.

και ἄρα οὔτε ἡ ἀληθινὴ *nobilitas*²³. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ *nobiles*, σπληνιζόμενοι σ' αὐτὴ τῇ λαθρασμένη ἀλλὰ συμφέρουσα γιὰ τοὺς ἰδίους ἀντίληψη, κατάφεραν νὰ "γαντζωθοῦν" στὴν ἐξουσία, ἀντιμετωπίζοντας πολλὰς φορὰς "ἀφ' ὑψηλοῦ" τὸν ἀπλὸ λαό.

Παρόμοιες ἀπόψεις γιὰ τὴ *superbia* τῆς ἀριστοκρατίας ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, ποὺ στὸ σύνολό τους πολιτικὰ διάκεινται ἐχθρικὰ πρὸς τὴ *nobilitas*. Μεταξὺ αὐτῶν ξεχωρίζουν ὁ Μέμμιος καὶ ὁ Μάριος. Ὁ δῆμαρχος Γάιος Μέμμιος, *vir acer et infestus potentiae nobilitatis* (*Iug.* 27, 2), χαρακτηρίζει τοὺς *nobiles* ὑπεροπτικότετους καὶ ὅχι μόνοι: *homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi et idem superbissimi* (*Iug.* 31, 12). Ἀναφέρεται στὰ *superba et crudelia facinora nobilitatis* (*Iug.* 30, 3) καὶ ἀπευθυνόμενος στὸ λαὸ ὑποστηρίζει ὅτι ἔχει γίνεи *ludibrio ... superbiae paucorum* (*Iug.* 31, 2), ἐννοώντας προφανῶς μὲ τὴ λέξη *pauci* τοὺς *nobiles*²⁴ καὶ χρησιμοποιοῦντας μιὰ φράση ποὺ ἐπαναλαμβάνει ἕνας ξεπεσμένος ἀριστοκρατικός, ποὺ ἀνήκει ὅμως πλέον στὸ δημοκρατικὸ κόμμα, ὁ Κατιλίνας, μιλώντας πρὸς τοὺς συνωμότες²⁵. Ἐξ ἄλλου, ὁ Μάριος, *infestus nobilitati* (*Iug.* 84, 1), χαρακτηρίζει τοὺς εὐγενεῖς *homines superbissimi* (*Iug.* 85, 38), *conrupti superbia* (*Iug.* 85, 19) καὶ προτρέπει τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ νὰ συγκρίνει *cum illorum superbia me hominem novom* (*Iug.* 85, 13). Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ἐπικεφαλῆς τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος, ἀπευθυνόμενος στοὺς συγκλητικούς, μολονότι ὁ ἴδιος εὐγενικῆς καταγωγῆς²⁶, δὲν ἀρνεῖται τὴ *superbia* τῶν προγόνων του²⁷.

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἀλαζονεία ὅχι ἄμεσα τῶν εὐγενῶν ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ποὺ κατέχουν τὴν ἐξουσία καὶ οἱ ὅποιοι οὐσιαστικὰ συνδέονται μὲ τὴ *nobilitas*. Ὁ Σαλλούστιος γενικὰ θεωρεῖ ὅτι *per licentiam* (=ἀπεριόριστη ἐξουσία) *inolescere animum humanum* (*Cat.* 6, 7). Γι' αὐτὸ ἀναφερόμενος στὸ παρελθόν, ὅταν στὴ Ρώμη ὑπῆρχε *regium imperium*, γράφει ὅτι *in superbiam dominationemque se convertit* (*Cat.* 6, 7). Ὁ Μάριος, ἐξ ἄλλου, ἀναφερόμενος σὲ ὅσους ἀναλαμβάνουν τὴν ἐξουσία λέει ὅτι *primo industrios, supplices, modicos esse, dein per ignaviam et superbiam aetatem agere* (*Iug.* 85, 1), ἐνῶ παράλληλα μιᾷ γιὰ *superbia imperatorum* (*Iug.* 85, 47). Ἀνάλογῃ ἀναφορὰ στὴ *superbia magistratum* (*Cat.* 33, 3) κάνει ὁ Γάιος Μάνλιος, ἕνας ἀπὸ τοὺς συνωμότες τοῦ Κατιλίνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Καίσαρ, ἄριστος γνώστης τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος, ὑποστηρίζει πῶς *quae apud alios iracundia dicitur*,

23. Bl. Earl, ὁ.π., σσ. 32-33.

24. U. Paananen, *Sallust's politico-social terminology. Its use and biographical significance*, Helsinki 1972, σ. 49.

25. *Cat.* 20, 9.

26. Paananen, ὁ.π., σ. 84.

27. *Cat.* 51, 37.

ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur (Cat. 51, 14). Μιά από τις λιγοστές εξαιρέσεις στην αλαζονεία των έξουσιαζόντων αποτελεί κατά το Σαλλούστιο ο Μάριος, ο οποίος *neque victoria socors aut insolens factus* (Iug. 100, 1), προφανώς λόγω χαρακτήρα αλλά και γιατί ο Ρωμαίος στρατηγός δεν ήταν *nobilis* αλλά προερχόταν από την τάξη των *ιππέων*²⁸.

Αντίθετα, συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα, τα περισσότερα ευγενικής καταγωγής, χαρακτηρίζονται ως *υπεροπτικά*. Ο Γναίος Πείσων, *adulescens nobilis* (Cat. 18, 4) και φίλος του Κατιλίνα²⁹, είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση, καθώς, όπως λέει ο Σαλλούστιος, ένας από τους πιθανούς λόγους που τον δολοφόνησαν είναι το γεγονός ότι οι Ισπανοί *ιππείς* του δεν μπόρεσαν να υπομείνουν τα *imperia eius iniusta, superba, crudelia* (Cat. 19, 4). Ο Κλώδιος Πούλχερ, καταγόμενος από *αριστοκρατική* γενιά *πασίγνωστη* για την αλαζονεία της³⁰, του οποίου μάλιστα η πολιτική τοποθέτηση δεν ήταν ιδιαίτερα σταθερή³¹, χαρακτηρίζεται *ex insolentia avidus male faciendi* (Hist. 5, 12 M)³². Ο Καϊκίλιος Μέτελλος Πίος, από τη γνωστή *αριστοκρατική* οικογένεια, πανηγυρίζει μία νίκη του στην Ισπανία με τόσο αλαζονικό και προκλητικό για τα ρωμαϊκά ήθη τρόπο, ώστε οι *veteres et sancti viri* να θεωρήσουν όλα αυτά *superba ... gravia, indigna Romano imperio* (Hist. 2, 70, 4 M). Έπίσης στην *Invectiva in Ciceronem* γίνεται αναφορά στην *insolentia* του Κικέρωνα³³, για τον οποίο είναι γνωστό ότι, αν και είχε *ιππική* καταγωγή, έγινε *υπάτος* και *υποστηρίχθηκε* στην πολιτική του σταδιοδρομία από τους *nobiles*.

Η περίπτωση του Ίουγουρθα είναι κάπως διαφορετική, καθώς δεν είναι Ρωμαίος, ανήκει όμως στη βασιλική οικογένεια της Νουμιδίας και ο χαρακτήρας του έχει στοιχεία που θυμίζουν έντονα τη διαφθορά του ρωμαϊκού ήθους, και κυρίως της ρωμαϊκής *nobilitas*. Στην αρχή η συμπεριφορά του διέπεται από τη

28. R. Syme, *Sallust (Sather Classical Lectures, vol. 33)*, Berkeley and Los Angeles 1964, σ. 230, σημ. 60.

29. Cat. 18, 5.

30. Tac. Ann. 1, 4, 3: *vetere atque insita Claudiaie familiae superbia*. Βλ. σχετικά και H. Haffter, *Römische Politik und römische Politiker*, Heidelberg 1967, σσ. 67-68, και Syme, *δ.π.*, σ. 252.

31. Κατά καιρούς υπήρξε στο πλευρό του Πομπηίου, του Κράσσου και του Καίσαρα. O P. McGushin, *Sallust, The Histories, Translated with Introduction and Commentary*, vol. II, Oxford 1994, σ. 211, τον χαρακτηρίζει ως έναν "aristocrat maverick". Βλ. σχετικά και Syme, *δ.π.*, σ. 24.

32. Πρέπει να σημειωθεί ότι είναι πολύ πιθανό, όχι όμως και απολύτως βέβαιο, ότι το συγκεκριμένο απόσπασμα ανήκει στο Σαλλούστιο και περιγράφει τον προαναφερθέντα πολιτικό. Βλ. σχετικά Maurenbrecher, *δ.π.*, σ. 194, και McGushin, *The Histories II*, *δ.π.*, σσ. 211-2.

33. *Inv. in Cic.* 4, 7.

*virtus*³⁴, με την πάροδο του χρόνου όμως όλο και περισσότερο κυριαρχείται από την *cupido imperi*³⁵. Στην προσπάθειά του να πετύχει το στόχο του ο Ίουγούρθας προσεγγίζει τη ρωμαϊκή *nobilitas*, έκμεταλλευόμενος την τάση της προς την *avaritia*, ο χαρακτήρας του εξαχρειώνεται και δείχνει σημάδια έγκληματικότητας και αλαζονείας, όπως του καταμαρτυρεί και ο Άτάρβας: *intoleranda audacia, scelere atque superbia sese efferens* (Iug. 14, 11).

Αυτός όμως που κυρίως χαρακτηρίζεται από *superbia* είναι ο Ύπατος Καίκιλιος Μέτελλος Νουμιδικός. Είναι ένας άνδρας άριστοκρατικής καταγωγής³⁶, *advorsus populi partium* (Iug. 43, 1), με *artis bonas* (Iug. 43, 5), *virtus, gloria atque alia optanda* (Iug. 64, 1), απαλλαγμένος από την *avaritia* και την *ambitio*³⁷, στον οποίο όμως υπάρχουν, σύμφωνα με το Σαλλούστιο, *contemptor animus et superbia* (Iug. 64, 1). Στο πρόσωπό του ένσαρκώνεται ή έννοια του "παράδοξου πορτρέτου"³⁸, στο οποίο συνυπάρχουν άπροσδόκητα, το ένα δίπλα στο άλλο, πολλά θετικά και ελάχιστα άρνητικά στοιχεία. Είναι ο μοναδικός άνθρωπος στο έργο του Σαλλούστιου που άποκαλείται *magnus et sapiens* (Iug. 45, 1)³⁹, κι όμως δέ γλυτώνει από ένα *commune nobilitatis malum* (Iug. 64, 1).

Ο Ρωμαίος ιστορικός μάλιστα αναφέρει ένα χαρακτηριστικό συμβάν, όπου ο Μέτελλος όχι μόνο άρνεϊται να βοηθήσει το Μάριο στην πρόθεσή του να θέσει υποψηφιότητα για την ύπατεία, με τη δικαιολογία ότι κάτι τέτοιο δέν ταιριάζει στη χαμηλή κοινωνική του τάξη, αλλά έπιπλέον στίς έπίμονες όχλήσεις του Μαρίου με δηκτικό και εϊρωνικό τρόπο του άπαντ ά ότι έχει καιρό για να υποβάλει υποψηφιότητα, όταν θά είναι υποψήφιος και ο γιός του⁴⁰. Όπως σημειώνει ο G. M. Paul⁴¹, εκείνο τον καιρό ο γιός του Μετέλλου ήταν περίπου είκοσι ετών. Άν λάβει κανείς υπόψη ότι δέν είχε το δικαίωμα να θέσει υποψηφιότητα για την ύπατεία πριν από τα σαράντα τρία του έτη, τότε ο Μάριος θά έπρεπε να περιμένει να γίνει έβδομήντα τριών ετών, αφού ήδη ήταν πενήντα ετών.

Άν το συμβάν είναι πραγματικό, δέν υπάρχει καλύτερη άπόδειξη για την αλαζονεία του Μετέλλου. Όμως ο ίδιος ο Σαλλούστιος γράφει *fertur dixisse* (Iug. 64, 4). Παρόμοια άντιμετωπίζουν την υπόθεση ο Πλούταρχος⁴² και ο Δίων

34. Iug. 6, 2· 7, 2· 9, 2· 3· 10, 2· 10, 8.

35. Iug. 20, 6· 25, 7.

36. Iug. 73, 4.

37. Iug. 43, 5· 45, 1.

38. Βλ. σχετικά M. von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* (έπιμέλεια με-
τάφρ. Δ. Ζ. Νικήτας), τόμ. Ι, Ηράκλειο 2000³, σ. 498.

39. Syme, ό.π., σ. 158.

40. Iug. 64, 2-4.

41. A historical commentary on Sallust's *Bellum Jugurthinum* (ARCA Classical and medieval texts, papers and monographs, vol. 13), Liverpool 1984, σ. 172.

42. Μάρ. 8: καί λέγεται ποτε του Μαρίου παρόντος οίον εφνυρίζων ο Μέτελλος εϊπεϊν ...

ὁ Κάσσιος⁴³, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ ἀναφέρουν τὸ συμβάν, δὲν εἶναι βέβαιοι γιὰ τὴν ἱστορικὴ του ὑπόστασι. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ πρόκειται γιὰ ἐπινόηση τῆς προπαγάνδας τῶν ὁπαδῶν τοῦ Μαρίου⁴⁴. Ἀλλὰ ἀκόμα κι ἂν τὸ συμβάν εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀληθινό, ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ προηγούμενη πολιτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Μαρίου δὲν εἶναι ἔτσι ὥπως τὴν παρουσιάζει ὁ Σαλλούστιος. Ὁ ἱστορικὸς γράφει ὅτι *semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore quam gerebat dignus haberetur* (Iug. 63, 5), ὥστόσο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές (Πλούταρχο καὶ Βαλέριο Μάξιμο) ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἀρνητικὰ σημεῖα στὴν ἔως τότε σταδιοδρομία του⁴⁵. Ἄν μάλιστα ληφθοῦν ὑπόψη τὰ γραφόμενα τοῦ Πλουτάρχου περὶ παλιᾶς καὶ διαρκοῦς βοήθειας τῆς οἰκογένειας τῶν Μετέλλων πρὸς τὸ Μάριο⁴⁶, ἴσως τὰ λόγια τοῦ Μετέλλου, μολονότι ἀκράϊα στὴ διατύπωσή τους, μποροῦν νὰ ἐκληφθοῦν καὶ ὡς μία προσπάθεια προστασίας τοῦ Μαρίου, ὥστε νὰ ἀποφύγει πιθανὲς ἀπερίσκεπτες καὶ λανθασμένες ἐνέργειες λόγω τῆς ὑπερβολικῆς φιλοδοξίας του, τὴν ὁποία παραδέχεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σαλλούστιος: *postea ambitione praeceps datus est* (Iug. 63, 6).

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ γενικότερη στάση τοῦ Μετέλλου φαίνεται νὰ ἐνόχλησε τὸ Μάριο, ὁ ὁποῖος δὲ διστάζει νὰ τὸν χαρακτηρίσει ἐνώπιον κόσμου *homo inanitis et regiae superbiae* (Iug. 64, 5). Τελικὰ βέβαια αὐτὸς ὁ *homo novus* καταφέρει νὰ ἐκλεγεῖ ὑπατος καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἡγεσία στὴν ἐπαρχία τῆς Νουμιδίας ἀντὶ τοῦ Μετέλλου, γεγονός πού τάραξε τὸ Ρωμαῖο εὐγενὴ καὶ τὸν ἔκανε, σύμφωνα μὲ τὸ Σαλλούστιο, νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συγκρατήσῃ τὰ δάκρυά του οὔτε νὰ ἐλέγξει τὴ γλώσσα του, καθὼς δὲν εἶχε τὸ κουράγιο νὰ ὑποφέρει τὴν κακοτυχία του⁴⁷. Ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρει ὡς πιθανὲς αἰτίες γι' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ του τὴν ἀλαζονεία του, τὴν ἐξαγρίωση τοῦ εὐγενικοῦ του φρονήματος ἀπὸ τὴν ταπείνωση καὶ τὸ γεγονός ὅτι τοῦ ἔπαιρναν μέσα ἀπὸ τὰ χέρια τὴ διαφαινόμενη νίκη κατὰ τοῦ Ίουγούρθα, πού ὁ ἴδιος, σχεδὸν μόνος του, εἶχε ἐπιτελέσει⁴⁸. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ W. Schur, πρόκειται γιὰ ἐκδοχὲς πού προέρχονται ἀπὸ τρεῖς διαφορετικὲς πηγές, τοὺς *populares*, τὸ Ρουτίλιο Ροῦφο καὶ τοὺς *optimates* ἀντίστοιχα⁴⁹. Ὡστόσο, ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ Σαλλουστίου, πού προέρχεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιο, ἐκτίθεται τελευταία καὶ σύμφωνα μ' αὐτὴν ὁ Μέτελλος περισσότερο ὑπέφερε ἀπὸ τὴν τιμὴ πού ἀπονεμήθηκε στὸ Μάριο παρὰ ἀπὸ τὴν ἀδικία πού ἔγινε στὸν ἴδιο.

43. Ἀπ. 89, 3 Boissvain: καὶ μάλισθ' ὅτι ἐλογοποιήθη τὸν Μέτελλον παριεμένῳ τότε πρὸς τὰς ἀρχαιρεσίας τῷ Μαρίῳ εἰπεῖν ...

44. A. Passerini, "Caio Mario come uomo politico", *Athenaeum* N.S. 12 (1934), σ. 31.

45. Βλ. σχετικὰ Earl, ὁ.π., σσ. 72-73.

46. Μάρ. 4, 1.

47. Iug. 82, 2.

48. Iug. 82, 3.

49. Schur, ὁ.π., σσ. 123-6.

Ἄν ἡ ἐπαρχία τῆς Νουμιδίας δινόταν σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Μάριο, δὲ θὰ εἶχε στενοχωρηθεῖ τόσο πολὺ⁵⁰. Τὸ ἀξιοσημείωτο πάντως εἶναι ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρίτη ἐκδοχή (τῶν *optimates*), οἱ ἄλλες, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα, σχετίζονται μὲ τὴ *superbia* τοῦ Μετέλλου⁵¹.

Στὴ συνέχεια μάλιστα, ὅταν πλεόν ὁ Μάριος ἔχει ἀναλάβει τὰ καθήκοντα τῆς ὑπατείας, σὲ ὁμιλία του πρὸς τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ δὲ διστάζει νὰ κάνει συχνὲς ἀναφορὲς στὴν ἀλαζονεία τῆς ἀριστοκρατίας⁵², τὴ μίᾶ ἀπὸ αὐτὲς ὑπονοώντας σαφέστατα τὸ Μέτελλο: *omnia removistis: avaritiam, inperitiam atque superbiam* (*Iug.* 85, 45)⁵³.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Σαλλούστιος εἶτε ἅμεσα εἶτε ἔμμεσα, μέσω τῶν πρωταγωνιστῶν του⁵⁴, ἀποδίδει τὴ *superbia* ὡς ἐλάττωμα στὴ *nobilitas*, ὅχι βέβαια σὲ ὅλους τοὺς ἀριστοκρατικούς ἀλλὰ σ' αὐτοὺς ποὺ ἡ νομὴ τῆς ἐξουσίας γιὰ τόσα χρόνια τοὺς ἔχει φθείρει. Γενικὰ ἡ ἀποψὴ τοῦ Σαλλουστίου γιὰ τὴ *nobilitas* ὡς σύνολο διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀποψὴ του γιὰ συγκεκριμένους *nobiles*. Ὁ ὅρος *nobilitas* γιὰ τὸ Ρωμαῖο ἱστορικὸ εἶναι "ἕνα πολιτικὸ σύνθημα ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ σκόπιμη χαλαρότητα στὴ χρήσῃ"⁵⁵ καὶ περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνάξιους *nobiles*, ἀφοῦ γιὰ κάποιους ἄλλους εὐγενεῖς, ὅπως οἱ Γράκχοι, ὁ Καίσαρ καὶ ὁ Κάτων, εἶναι δεδομένη ἡ ἐκτίμησή του καὶ φυσικὰ δὲ διατυπώνονται χαρακτηρισμοὶ περὶ ἀλαζονείας ἢ ἄλλοι παρόμοιοι. Ἄλλωστε μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς, ὅπως οἱ Γράκχοι καὶ ὁ Καίσαρ, ἀνῆκαν στὸ δημοκρατικὸ κόμμα, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει βέβαια ὅτι γι' αὐτὸν τὸ λόγο εἶναι εὐνοϊκὸς ἀπέναντί τους, ἀφοῦ σὲ ἄλλες ἀντίστοιχες περιπτώσεις (π.χ. Κατιλίνας) εἶναι ἰδιαίτερα ἐπικριτικὸς.

Γενικὰ ὁ Σαλλούστιος πιστεύει πὼς ἡ μεγάλη ἐπιτυχία καὶ ἡ ἐξουσία φθείρουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνουν ἀλαζονικό: *per licentiam insolescere animum humanum* (*Cat.* 6, 7)⁵⁶. Γι' αὐτὸ δὲ διστάζει μίᾶ φορὰ νὰ κατηγορήσει γιὰ ἀλαζονεία ἀκόμη καὶ τὸ ρωμαϊκὸ λαό: *uti saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem*

50. *Iug.* 82, 3.

51. Δὲν εἶναι ἀπίθανη, ἂν καὶ ὅχι ἰδιαίτερα πειστική, ἡ ἀποψὴ τοῦ Earl, ὁ.π., σσ. 75-76, ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Μετέλλου μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ *superbia*, γιὰ λόγους κυρίως στρατιωτικούς.

52. *Iug.* 85, 1· 13· 19· 38· 45· 47.

53. Τὰ ἀναφερόμενα ἐλαττώματα ἀφοροῦν ἀντίστοιχα τὸ Βεστία (πβ. *Iug.* 28, 5· 29, 1), τὸν Ἀλβίνο (πβ. *Iug.* 36, 2) καὶ τὸ Μέτελλο (πβ. *Iug.* 64, 1). Βλ. σχετικὰ Paul, ὁ.π., σ. 214.

54. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ λόγοι ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Σαλλουστίου εἶναι λίγο ἢ πολὺ ἐλεύθερα ἐπινοημένοι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἱστορικό. Πρόκειται γιὰ μιὰ πάγια σύμβαση τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας (πβ. Θουκ. 1, 22, 1). Βλ. σχετικὰ Albrecht, ὁ.π., σ. 498.

55. Paananen, ὁ.π., σ. 88.

56. Πβ. *Iug.* 40, 5· 41, 3.

ex secundis rebus insolentia ceperat (Iug. 40, 5)⁵⁷. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ εἰρωνεία εἶναι ὅτι αὐτοὶ ποὺ εἶχαν κατηγορήσει τοὺς ἀριστοκράτες γιὰ ἀλαζονεία καὶ παρανομίες, ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς δηλαδή, μὲ τὴν ψήφισι τοῦ νομοσχεδίου τοῦ δημάρχου Μαιμιλίου Λιμητανοῦ, ἐγίναν οἱ ἴδιοι ἀλαζονικοὶ καὶ ἄδικοι.

Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, ὁ Σαλλούστιος δὲν ἔχει πρόβλημα νὰ ἐπικρίνει τὸ λαό, παρότι ὁ ἴδιος λόγω καταγωγῆς -προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ οἰκογένεια ἱππέων⁵⁸- εἶναι ἓνας *vir popularis* ὅχι μόνον στὴ σκέψη ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο ἔκφρασης, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι χρησιμοποιεῖ ἔννοιες καὶ ὄρους οἰκείους σ' αὐτὸν ἀπὸ τοὺς *populares*, στοὺς ὁποίους ἀνήκει πολιτικά⁵⁹. Βέβαια ἡ πολιτικὴ του συγγένεια μὲ τὸ δημοκρατικὸ κόμμα δὲν τὸν κάνει νὰ ἔχει ψευδαισθήσεις, γι' αὐτὸ δὲ γράφει ὡς προπαγανδιστὴς οὔτε ἐπαινεῖ τοὺς *populares*. Στόχος του εἶναι νὰ στηλιτεύσει τὰ "κακῶς κείμενα", γι' αὐτὸ θεωρεῖ ἀριστοκρατικούς καὶ δημοκρατικούς ἐξ ἴσου ὑπεύθυνους γιὰ τὸν ἐκφυλισμὸ τῆς *virtus* καὶ τῆς *concordia* μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνος (146 π.Χ.)⁶⁰. Δὲν ἐπικροτεῖ οὔτε παρουσιάζει ὡς ἐντιμὴ καμμία παράταξι ἀλλὰ ἀναζητεῖ τὴν ἀρετὴ σὲ συγκεκριμένα ἄτομα ὁποιοδὴποτε κόμματος.

Βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ἡ ἀποψή του γιὰ τὴ *nobilitas* ὡς σύνολο εἶναι ἐπικριτικὴ⁶¹, ὅμως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδοθεῖ σὲ προσωπικὸ μίσος ἢ κίνητρο ἀλλὰ αἰτία μᾶλλον εἶναι ἡ υπερβολικὴ του προσκόλλησις καὶ ἐπικέντρωσις σ' ἓνα τεχνιτὸ, γενικευτικὸ ἱστορικὸ σχῆμα⁶², σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους λόγους γιὰ τὴν ἠθικὴ σήψις τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τῆς *nobilitas*, ποὺ διέπεται ἀπὸ δύο *malae artes* ποὺ κατ' ἐξοχὴν τὴ χαρακτηρίζουν, τὴν *avaritia* καὶ τὴ *superbia*⁶³. Τὸ σφάλμα τοῦ Σαλλουστίου εἶναι ὅτι παρουσιάζει τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸ 146 π.Χ. μὲ ὄρους ἀνιστορικούς

57. Ἀνάλογες δυσμενεῖς κρίσεις γιὰ τὸ λαὸ ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ *Ιουγοῦρθα* (πβ. 41, 5· 66, 2· 66, 4) ἀλλὰ καὶ στὸν *Κατιλίνα* (36, 4-5· 37, 1-2).

58. Paananen, ὁ.π., σ. 112.

59. Earl, ὁ.π., σ. 119.

60. Earl, ὁ.π., σ. 116.

61. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Paananen, ὁ.π., σ. 68, δὲν εἶναι τυχαῖο, γιὰ παράδειγμα, τὸ γεγονός ὅτι στὸν *Ιουγοῦρθα*, ὅπου ὁ πόλεμος ἔχει πολιτικὴ σημασία γιὰ τὸ Σαλλούστιο, τὸν νίξεται ἰδιαίτερα ἡ ταύτιση τῶν μὴ ἐπιτυχημένων ἢ ἀλαζονικῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν καὶ κορυφαίων πολιτικῶν μὲ τὴ *nobilitas* (π.χ. Αἰμίλιος Σκαῦρος, Μέτελλος, Καλπύρσιος Βεστιάς). Ἐπίσης ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Σαλλούστιος ἀποφεύγει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὄρο *optimates* στὸ ἔργο του. Βλ. Paul, ὁ.π., σ. 22.

62. Earl, ὁ.π., σσ. 69-70.

63. Οἱ δύο ἄλλες αἰτίες γιὰ τὴν ἠθικὴ κατάρπωση τῆς Ρώμης, σύμφωνα μὲ τὸ Σαλλούστιο, εἶναι ἡ *ambitio* καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σύλλα ἡ *luxuria* (πβ. Cat. 10-12). Ἀνάλογη ἀντιλήψις ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη: πάντων δ' αὐτῶν αἰτιον ἀρχὴ ἡ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν (3, 82, 8).

και ιδεαλιστικούς, αποδίδοντάς της ἀρετὲς ποὺ δὲν εἶχε ἢ ἤδη ἔχανε⁶⁴, καὶ ἔτσι εἶναι φυσικὸ γιὰ τὴν κατὰπτωση τῆς συνέχειας κάποιοι νὰ θεωρηθοῦν υπεύθυνοι⁶⁵. Γενικὰ αὐτὲς οἱ υπερβολικὰ σχηματικὲς ἐρμηνεῖες τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἡ ἔντονη προκατάληψη κατὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια μειονεκτήματα τοῦ Σαλλουστίου ὡς ἱστορικοῦ⁶⁶. Γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν κατηγορήσει γιὰ ἔλλειψη ἱστορικῆς προοπτικῆς.

Εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ *superbia*, εἶναι ἀναμφισβήτητο ἱστορικὰ ὅτι πολλὰ μέλη τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης ἐπέδειξαν κατὰ καιροὺς ἀλαζονικὴ συμπεριφορά, γι' αὐτὸ γιὰ κάποιους συγγραφεῖς ἡ ἀλαζονεῖα εἶναι ἴδιον τῆς *nobilitas*⁶⁷. Ἀλλωστε τὴ *superbia* τῶν προγόνων τοῦ παραδέχεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καίσαρ, ποὺ κατὰγεται ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ γενιά⁶⁸. Ὡστόσο, τὸ λάθος τοῦ Σαλλουστίου εἶναι ὅτι ἀναφέρεται σὲ *commune nobilitatis malum* (*Iug.* 64, 1). Θὰ μπορούσε νὰ ἀποφύγει μιὰ τέτοιου εἶδους γενίκευση, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἴδιος εἶναι ποὺ δὲν προσάπτει τὸ συγκεκριμένο ἐλάττωμα σὲ δύο ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς προσωπικότητες τῶν ἔργων του, στὸν Καίσαρα καὶ στὸν Κάτωνα, ποὺ, ἂν καὶ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰ κόμματα, κατὰγονται καὶ οἱ δύο ἀπὸ ἀριστοκρατικὲς γενιές⁶⁹.

Αὕτῃ ἡ προσπάθεια σχηματικῆς ἐρμηνείας εἶναι ἐμφανὲς καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ Μετέλλου. Ὅτι ὁ συγκεκριμένος Ρωμαῖος πολιτικὸς εἶχε στοιχεῖα ἀλαζονείας στὴ συμπεριφορά του δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ⁷⁰. Ὑπάρχουν ἄλλωστε οἱ σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Κικέρωνα⁷¹ καὶ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτῃ⁷².

64. Earl, ὁ.π., σσ. 115-6.

65. Βέβαια, ὅπως παρατηρεῖ ὁ T. F. Scanlon, *Spes frustrata. A reading of Sallust*, Heidelberg 1987, σ. 63, μπορεῖ αὐτὸς ὁ τρόπος προσέγγισις τῆς ἱστορίας νὰ φαίνεται ἱστορικὰ ἀπλοϊκὸς στὸ σύγχρονο ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος προσδοκᾷ μιὰ οἰκονομικὴ, πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ ἀνάλυση τῶν γεγονότων, ὥστόσο γιὰ τὸν ἀρχαῖο ἀναγνώστη καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς γενικὰ, οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἀνθρώπινα προβλήματα ἀναζητοῦνταν σὲ ἠθικοὺς παράγοντες (*ἥθος/mores*) ἢ στὴν ψυχολογία (*ἀνθρωπεῖα φύσις/humanum ingenium*).

66. N. Πετρόχειλος, *Σαλλούστιος, Εἰσαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια*, Ἀθήνα 1993, σσ. 19-20.

67. Liv. 9, 46, 8: *superbiam nobilium*; Vell. 2, 11, 2: *naturalem nobilitatis superbiam*. Πβ. Ter. Ad. 20-21.

68. Cat. 51, 37.

69. Παρόμοιοι ὁ ἀριστοκρατικὸς Λ. Κορνήλιος Σύλλας, ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ πρόσωπα τοῦ Ὑγουρθικοῦ πολέμου, παρὰ τὰ ἐλαττώματά του ποτὲ δὲν ἐπικρίνεται γιὰ ἀλαζονεῖα. Ἀντιθέτως, ὁ Σαλλούστιος τὸν χαρακτηρίζει *facilis amicitia* (*Iug.* 95, 3) καὶ τονίζει τὴν εὐγενικὴ καὶ καταδεκτικὴ συμπεριφορά του πρὸς τοὺς στρατιῶτες του (*Iug.* 96, 2-3).

70. Βλ. καὶ Syme, ὁ.π., σ. 159.

71. De orat. 2, 275-6. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀνέκδοτο σχετικὰ μὲ τὴ μεγαλοπρεπὴ ἐπαυλὴ τοῦ Μετέλλου καὶ τὴν τάση του γιὰ ἐπίδειξη.

72. Διόδ. 34/35, 38: ὅτι ὁ Μάριος εἰς ὃν τῶν συμβούλων καὶ τῶν πρεσβευτῶν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ παρεθεωρεῖτο, ταπεινότητος ὢν τῶν πρεσβευτῶν τῇ δόξῃ· οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τοῖς ἀξιώμασι καὶ ταῖς εὐγενεῖαις ὑπερέχοντες μεγάλης ἀποδοχῆς ἐτύγχανον ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ,

᾽Ωστόσο, ὁ Σαλλούστιος προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο. Ἐπιδιώξῃ του εἶναι νὰ παρουσιάσει ἕνα λαμπρὸ *novus homo*, τὸ Μάριο, νὰ πολεμᾶται ἀπὸ τὴ *superbia* τῆς *nobilitas*, καὶ κυρίως τοῦ Μετέλλου⁷³. Ὁ Paul μάλιστα εἶναι πιὸ κατηγορηματικός, ὅταν σχολιάζει τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ Μετέλλου νὰ δώσει τὴ συγκατάθεσή του στὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Μαρίου γιὰ τὴν ὑπατεία: «Ὁ Σαλλούστιος ἔχει παραποιήσει τὰ γεγονότα μὲ σκοπὸ νὰ κάνει φανερὴ μία σύνδεση ἀνάμεσα στὴ *superbia* τοῦ *nobilis* Μετέλλου καὶ στὴν *ambitio* τοῦ *novus homo* Μαρίου, ἀλλὰ ἡ παραποίηση δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι πολιτικὰ ὑποβολιμαία»⁷⁴. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ὅπου ὁ Σαλλούστιος κάνει μιὰ αἰτιώδη σύνδεση ἀνάμεσα στὴν *ambitio* τοῦ Ἰουγούρθα καὶ στὴν *avaritia* τῶν διεφθαρμένων *novi homines* καὶ *nobiles* στὴ Νουμαντία⁷⁵.

Τὸ ἀξιοσημείωτο πάντως στὴν περίπτωσι τοῦ Μετέλλου εἶναι ὅτι καὶ τὶς δύο φορές ποὺ ὁ Σαλλούστιος τοῦ προσάπτει ἀλαζονεία⁷⁶, προηγουμένως πλέκει τὸ ἐγκώμιό του, τονίζοντας τὶς ἀρετὲς του (*quoi ... virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant*)⁷⁷ καὶ χαρακτηρίζοντάς τον ὡς *vir egregius* (*Iug.* 82, 2), γεγονὸς ποὺ δείχνει ὅτι τὸν ἐκτιμᾷ ὡς ἄνθρωπο ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ πιθανῶς κάποιας παράδοσης, ἡ προσκόλλησή του στὶς γενικεύσεις του, ἡ ἀνάγκη νὰ προβάλει στὴ συνέχεια τὸ Μάριο ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα, τὸν κάνουν νὰ ἀναφερθεῖ στὴ *superbia* τοῦ Μετέλλου.

Ὅσο γιὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Μαρίου περὶ τῆς ἀλαζονείας τῶν ἀριστοκρατικῶν, καὶ εἰδικότερα τοῦ Μετέλλου, μπορεῖ νὰ ἔχουν δόση ἀλήθειας, ὥστόσο στεροῦνται ἀμεροληψίας, καθότι ὁ Μάριος ἀνῆκει στὸ ἀντίπαλο κόμμα καὶ τὸ κυριότερο γιατί, εἰδικὰ στὴν περίπτωσι τοῦ Μετέλλου, ἔχει παρασυρθεῖ ἀπὸ *cupidine atque ira, pessumis consultoribus* (*Iug.* 64, 5). Ὅσο ὅμως κι ἂν ὁ Μάριος ἔχει κάποια ἐλαττώματα καὶ μολονότι ὁ Σαλλούστιος παραδέχεται ὅτι *ambitione praiceps datus est* (*Iug.* 63, 6), δὲν ἔχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀλαζονείας: *neque victoria socors aut insolens factus* (*Iug.* 100, 1)⁷⁸. Ἐτσι ὁ στρατηγὸς ποὺ κέρδισε τελικὰ τὸν Ἰουγούρθα, ὁ ἀγαπημένος τοῦ λαοῦ⁷⁹, παρουσιάζεται νὰ μὴν

οὗτος δὲ δοκῶν γεγονέναι δημοσιώρης καὶ τὰς ὑποδεστέρας ἀρχὰς μόγις εἰληφώς ἐν ταῖς εἰς δόξαν προαγωγαῖς παρεθεωρεῖτο.

73. Earl, ὁ.π., σ. 73.

74. Paul, ὁ.π., σ. 173.

75. Earl, ὁ.π., σ. 74.

76. *Iug.* 64, 1· 82, 3.

77. *Iug.* 64, 1.

78. Ἀντίθετα, ὁ Πλούταρχος σὲ μία περίπτωσι, ἀναφερόμενος στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Μαρίου μετὰ τὴν ἐκλογὴ του στὴν ὑπατεία, ἀποδίδει στὸν τρόπο τῆς ὁμιλίας του θρασύτητα, ὑπεροψία καὶ ὕβρη: οὐ μὴν ταῦτά γε μάλιστα διέβαλλε τὸν Μάριον, ἀλλ' οἱ λόγοι θρασεῖς ὄντες ὑπεροψία καὶ ὕβρη τοὺς πρώτους ἐλύπον (Μάρ: 9, 2).

79. *Iug.* 73, 4.

ἔχει τὸ συγκεκριμένο ἐλάττωμα, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως ὁ Σαλλούστιος τὸ ἀποδίδει κατ' ἐξοχὴν στὴ *nobilitas* καὶ τὸ θεωρεῖ τόσο ἀρνητικό, ὥστε ἀπὸ φόβο μήπως τὸν κατηγορήσει ποτὲ κανεὶς γιὰ ἀλαζονεία ἀποφεύγει νὰ μιλήσει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου του: *quoius de virtute quia multi dixere, praetereundum puto, simul ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere* (Iug. 4, 2).

SUMMARY

Dimitrios E. Dimitropoulos, "Superbia in Sallust's work".

According to Sallust, *superbia* is one of the *malae artes*, resulting from prosperity, avarice and the overall moral decline of Rome after the destruction of Carthage. The Roman historian believes that power corrupts people and renders them arrogant: *per licentiam insolescere animum humanum*. For that reason he attributes the vice of *superbia* mostly to the *nobilitas*, which has been in power for a long time. Even the consul Metellus is labelled as *superbus*, although Sallust admits that he is a *vir sapiens*.

In general, Sallust expresses disparaging views on the nobility as a group. These views have a historical basis but they mainly stem from his excessive adherence to an artificial historical scheme, according to which one of the main reasons for the moral decay of Roman society is the behavior of the nobility.

Sallust's fault is that he makes sweeping generalizations and he regards *superbia* as a *commune nobilitatis malum*. However, his high regard for some worthy nobles is evident and he never describes them as arrogant. Moreover, although he is a *vir popularis*, he has no qualms about accusing the Roman *plebs* of arrogance, at least on one occasion. These two points indicate his intention to be impartial, and thus he could have avoided the previous generalization.